

VARGA PÁL

KOMJÁTHY JENŐ KÖLTŐI VILÁGKÉPÉNEK ALAKULÁSA

1. *Ideál-reál és szubjektivizmus*

Általánosan elfogadott felfogás szerint Komjáthy Jenő a szimbolizmus legmarkánsabb előfutára a magyar lírában. Igazában ezt a tételt sem vitatni, sem különösebben bizonyítani nem szükséges ma már. Annál tanulságosabb lehet azonban annak vizsgálata, hogyan jutott el Komjáthy a Reviczky-féle szentimentális jellegű költészetfölfogástól, sőt – *horribile dictu* – a népies-nemzeti költészet követésétől a szimbolizmusig, melyek e folyamat kivehető világképi motívumai, s valójában a szimbolizmusnak miféle változatáról is beszélhetünk az ő esetében.¹

A vizsgálódást némileg megnehezíti, hogy nem áll rendelkezésünkre verseinek teljes kronológiája;² igaz, itt a fejlődést a datálható versek alapján sem lehet egyértelműen időbeli folyamatnak tekinteni – számos korai kezdemény kirí a korai versek eszmevilágából, s csak későbbi versek tükrében

¹ Németh G. Béla hívta fel a figyelmet arra, mennyire fontos figyelembe venni a Komjáthy életművében mutatkozó átalakulást (*A személyiség mint értékkel a századvég magyar lírájában*. In: *Századutóról, századelőről*. Bp. 1985. 85–86.)

² A Széchényi Könyvtár Kézirattárában levő kronológia szerint (Fol. Hung. 1588. 67.) megállapítható a kötet 186 verséből 112 keletkezési dátuma.

nyeri el jelentőségét, míg bizonyos — meghaladott — mozzanatok kitartóan visszatérnek a kései korszakban is.³

Komjáthy indulását sajátos ellentmondás jellemzi: egyrészt föltűnik, hogy szinte kezdettől kimutatható versein Schopenhauer filozófiájának hatása, másrészt ezek a versek kifejezőmódjukban, szemléletükben teljesen beleilleszkednek a népnemzetiből „desztillálódott” költői „köznyelv”-be, közízlésbe. A népnemzeti költészet szemléleti alapját, mint tudjuk, az eszményítő realizmus adta, amely az irányzat legtöbb képviselőjénél azt jelentette, hogy tudomásul vették ugyan a „való”-t, de csak mint a hétköznapiság, a prózaiság szintjét, s szembehelyezték vele az álmokat, az ideákat; ám azt is tudták, hogy az ideák világa fiktív. Így legjellemzőbb versfajtajuk az elégikus hangulatú, hanyatlást kifejező idő- és értékszembesítés lett.⁴

A schopenhaueri életakaratot nem volt nehéz e „való”-val azonosítani, már csak azért sem, mert az életakaratot megtagadó szubjektum Schopenhauernál éppen a — platóni értelemben vett — eszmény megismerésére válik alkalmassá.⁵ A kétféle szemlélet egybemosódását jól jelzi Komjáthy egy korai verse, a *Fejemben egy világ* című („Szellemházában jár a lelkem, Levetve porgondokat”); említhetjük a — szintén korai — *Laura*-versek IV. darabját stb.

³ Ezzel magyarázható, hogy a kötet nagy vonalakban — de csak nagy vonalakban — kronologikus rendet követ, tematikus átrendezéssel. (A kötetkompozíció kérdése alább még szóba kerül.)

⁴ A lefelé mozgást mint archetipikus szimbólumot Szegedy-Maszák Mihály elemezte Arany János *A lejtőn* című versével kapcsolatban (*Az átlényegített dal*. In: *Az el nem ért bizonyosság. Elemzések Arany lírájának első szakaszából*. Szerk. Németh G. Béla. Bp. 1972. 294—296.). Tapasztalatunk szerint a deszcendens versstruktúra általános a népies-nemzeti irányú költőinél az 1850-es években.

⁵ Azok, akik megtagadják az életakaratot — úgymond Schopenhauer —, „nicht mehr das zum Behuf seines beständigen Willens erkennende Individuum, das Korrelat des einzelnen Dinges, dem die Objekte zu Motive werden, sondern das willensreine, ewige Subjekt des Erkennens, das Korrelat der Idee sind. . .” (*Die Welt als Wille und Vorstellung* I., Sämtliche Werke. Leipzig 1938. Bd. 3. 461.)

Egyetlen mozzanat van, amelyben ez a – még Reviczky-nél sem tapasztalható – konvencionális idea-felfogás eltér a népnemzeti ideál-reál-tantól, s ez a szubjektumnak tulajdonított szerep. Már a korai versekben is jelentős hangsúlyt kap az idealitást megismerő egyéni intuíció. Érdekes megjegyezni, hogy az ideál szubjektív közvetítettségét olykor-olykor már Arany János is kiemeli (gondoljunk a „nem-ismert világ” felé vivő „csodás sejtalem”-re a *Dantéból*, vagy a *Vojtina ars poeticája* tájkép-látomására). Komjáthy természetesen közvetlenebbül fogalmazza meg ezt a felismerést – igaz, még 1890-ben is Szász Károlyék nyelvén szólva: „Hogyha véletlen utadba téved, / Óh, meg ne szólítsd őt, az álmodót! / Por-szem! Ő nem ér rá mulatni véled, / Kutatva, látva egy mélyebb valót.” (*Az álmodó*) A gondolati folyamat logikus következményeként a szubjektum már nem csupán fölismeri, de egyenesen teremti az ideális világot: „S magamba nézek én / S teremtek új, pazar világot; / Szívem termékeny rejtekén / Fogannak örök ideálok.” (*Barátaimnak*, 1890) A szubjektum ilyenfajta előtérbe nyomulása azonban éppen a kifejezésmód konvencionalitása miatt nem jelent még igazi előrelépést: a titok-dimenzió valódiságáról csak szuggesztív, sugallatos nyelvi közeg győzhetne meg. (Hasonló akadályt jelent majd a szentimentális közhelyesség Telekes Béla számára, lásd *Ez itt az álmok rengetegje* című versét.) E stiláris fogyatékoság szemléleti következményeként az eszmény rendszerint az álom szinonimájaként szerepel; az ideál így szinte tételszerűen sorolódik a fikcionalitás közegébe – akárcsak Lévaynál vagy Reviczky-nél.

A továbbblépés lehetőségét – akárcsak Vajda, a népnemzeti irány második nemzedéke vagy Telekes – Komjáthy is a vitalisztikus létfelfogásban találta meg. Az élet dimenziója egyszerre volt a pozitivizmus szigorú kritériumai szerinti valóság, és titok, mely a létmegfejtés igényével föllépő költő előtt nyilvánul meg. Komjáthy fokozott szenzitivitása s beteljesült szerelme, mely az eksztatikus elragadtatás mozzanatát is magában hordozta, tovább erősítette e lehetőséget:

Szeretlek forró indulattal,
 Lobogva, kéjjel, lángolón.
 Oly forró mint a tűz szerelmem
 S miként a tűz oly romboló.
 Te vagy a legkívánatosb nekem
 A pazar összeség csodás ölen;
 Nem céltalan, nem álom életem,
 Ha te hajolsz áldólag én fölem.

(*Vallomás* — Éloa-ciklus)

Ez az eszmekör jelzi Komjáthy elszakadását a népies-nemzeti iránytól, s a kapcsolódást a romantikus tradícióhoz, amely az ő költészetében is a szimbolista jelleg érvényesülésének kiindulópontja lesz. Korai lírájában a romantikus kongruencia-elv felidézése a legfontosabb az átmenet szempontjából: „Az élet ormán, ott fölöttünk / Virraszt a Végtelen. / Óh hallga! hallga! milyen érzés, / Mily bűvölő zene! / Mintha szívünkkel a teremtés / Összhangban zengene.” (*Májusi reg* — Éloa-ciklus)⁶

A vitalisztikus tendencia mégsem vált uralkodóvá költészetében. Volt valamilyen félszegség az alkatában, amely visszariasztotta a „vérgyönyör”-től. E főbiát csak erősítették a schopenhaueri eszmék, amelyek élesen tagadták a szerelem és az idealitás romantikus összekapcsolásának lehetőségét, s amelyek ellen Komjáthy meg-megpróbált lázadni, de amikor a szakítás sikerült neki, útjai nem a vitalizmus felé vezettek. Mindenesetre sokat elmond a konfliktusról az Éloa-ciklus egyik verse, amely *A homlokodtól fölfelé* mondandóját idézi:

Ki hozta ránk e durva harcot,
 Melyben sötétül fényes arcod
 S elsüllyed drága alakod?

⁶ A kongruencia elve — a mikrokozmosz és a makrokozmosz egysege — későbbi spekulációiban is fontos szerepet játszik, l. vázlatát erre nézve, Fol. Hung. 1594. 65. (Olvasható Komlós Aladár *Komjáthy Jenő* című dolgozatában, az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, V. köt. 1954. 433.)

A vérveréjes küzdelemben
A tiszta álom tovarebben,
Nem tűri meg a salakot.

...

Híszén e száraz, durva kérgen
A kéj csak bujdosó s a szégyen
Utána mint az árny lohol.

(*Ki hozta ránk . . .*)

Az Éloa-ciklus legelragadtatottabb verseinek himnikus vallo-
másai így csak a szerelmi vágy teljes szublimálása által szólal-
hatnak meg zavartalanul:

Éloa, szent vagy!
Tiszta a tested
És tiszta lakója a lélek.

Éloa, vágylak!
Csókjaid' inni
És szívni a szellemi kéjt!

...

(*Éloa, győztél!*)

A következő pályaszakasz valójában e két élmény csillapít-
hatatlan vitája jegyében bontakozik ki.

2. *A szubjektum vitalista expanziójának lehetősége*

A vitalista hangvételi versek konvencionálisabb típusa a romantikus panteizmus hagyományához kapcsolódik, s Vajda János hasonló verseivel rokonítható (lásd pl. Vajda *Éjjelek* című versét). A titokkereső, titokfejtő magatartás fogyatékos e versekben: az élet kegyetlenségére vonatkozó századvégi dilemmákat megkerüli, ám ezt csak túlzott stilizálással, súlytalanítással teheti. Érezhető, hogy az ihlet nem járta át a személyiség egészét:

A báj s az élvágy ősi frigye,
Szépséggel párosult erő,
A roppant úrt benépesítve

Világokat teremt ma ő.
 Óh kéj, hatolj be sejtbe, szívbe,
 Lobogjon tőled vér, velő!
 A földet forró vágy hevítse,
 Ifjodva keljen Pán elő!
 Színültig áll az élet pohara,
 Hadd oltsa szomját vőlegény, ara.
 (Kéj)

Ám Komjáthy természetesen nem állhat meg ezen a ponton; említett alkati adottságai és Schopenhauer-tisztelete azt sugallják neki, hogy az élet-titok megfejtése nem ilyen egyszerű – s főleg nem ilyen egyértelmű. Vajda kérdező verseire emlékeztetnek azok a költeményei, amelyekben a titokkutató magatartás nyugtalan, s a válaszok helyett alternatívák állnak. A *Kérdések* címűben annyi előrelépést látunk pl. a *Végtelenség*hez képest, hogy Komjáthy már a maga által választott motívumrendszer keretein belül marad (Vajda hol mitikus képekben, hol filozófiai fogalmakban fejezi ki magát):

Valami titkos, édes ígézet
 Hínt a szivekre mákonyi kéjt,
 Küld a virágok kelyhíbe mézet,
 lányok ölébe csalfa legényt.
 . . . .
 Mért dul a tűz? Mit suttog a szellő?
 Honnan e lánghev? honnan e láz?
 Hol van a mélye? Hol van a nyitja?
 Más-e a lényeg, más-e a máz?
 . . .
 Isten az égben, ördög a mélyben,
 Válaszod' esdem, követelem!

Ezen a ponton aztán Komjáthy útja szemléletileg is eltávolodik Vajdától. Vajda számára a vitalisztikusan fölfogott élményben a legmagasabbrendű, ideális valóság tárul fel, s így legfőbb célja az élmény megélése és költői kifejezése lesz – Komjáthy azonban érzékeny az élményben feltáruló dionüszoszi valóság démoni volta iránt is, s ambivalens módon

viszonyul hozzá. 1891-es (eddig publikálatlan⁷) versében közel jut a „dionüszoszi ember” életérzéséhez, akinek „a természetben és pusztulásban telik mámoros öröme, mivel ő az egész folyamatot belülről, a világ, a természet méhében éli át, az örökkévalóság, az ősakarat fészkeben”:⁸

Nem egy az Isten! Szinte látom
Az Őserőket küzdeni,
Egymásra törve hallom őket
Csodásan, fönнен zengeni.
Innét van minden meghasonlás,
Innét a diszharmónia
Magasba szállás, mélybe omlás,
Fölváltva gyász és glória.

Csatájuk a szférák zenéje,
Fönnséges, óriás tusa;
Megüté fületem a győzők
Kegyetlen kéjü himnusza.
S az elbukók gyászindulója
Megcsapta lelkem szárnyival,
Merész szívem rémülve telt be
A titkok hallomásival.

És látomásival beteltem
Olymp magasztos harcínak,
Szédítő kéjén ittasultam,
Mi fönن viharzik, él, kacag.

...

(*Nem egy az Isten!*)

A nietzschei jellegű elragadtatástól távolodva Komjáthy lírájában föltűnnek a baudelaire-i dualisztikus létszemlélet

⁷ Kéziratát lásd Fol. Hung. 1588. 13. Első versszakát közli Sikabonyi Antal (*Komjáthy Jenő*. Bp. 1909. 103.), párját pedig (*Mégis egy*) Komlós (i. m. 431–432.). Erre a versre Komlós nem is céloz — talán mert ellenérv lett volna azzal az állításával szemben, hogy Komjáthy ellentétes elveket vall Nietzschével (i. m. 406.).

⁸ Fülep Lajos szavai: *A tragédia eredete vagy a görögség és pesszimizmus*. Írta Nietzsche Frigyes. Fordította s bevezetéssel ellátta: Fülep Lajos. Bp. Franklin-társulat, 1910. 13.

jelei; már 1891-es *Csak tartsatok . . .* című versében megvallja, hogy „. . . szívem még a rossz iránt is / Fogékony volt határtalan” – *Az élet kéje* című versben (1892) már fokozott hangsúlyt kap a dionüszoszi mélységeket elutasító vélekedés: „Az életkéj is így terem: / Tenyészet az enyészeten, / Hagymázos álmok tűzlehe, / A rothadás költészete.” Elutasító magatartásának egyik motívuma az individualizmus, az egyéniségkultusz lehetett; ezzel a felfogással aligha lehetett összeegyeztetni a dionüszoszi mámor ünneplését, azét a mámorét, melynek „fokozódása közepette a szubjektív elenyészik és teljes önfeledtségbe merül”.⁹ Komjáthy visszakanyarodik tehát Schopenhauerhez, aki úgy látta, hogy Maya fátyla mögött a sötét, alantas és egyéniségellenes akarat húzódik meg, és az egyéni akarat csakis e globális akarat – végső soron tehát az életmámor – megtagadása árán érvényesíthető. Erre a szembefordulásra ösztönözte aztán alkati eredetű „vitális fóbija” is, amely a lét mélyrétegét alantasnak is mondatta egyúttal; az életakarat igenlőit ugyanazzal az átszemlélt arisztokratizmussal veti meg, mint a frankfurti bölcselő-előd. Végül szemlátomást működik az eszményítő realizmus automatizálódott hagyományának tehetetlenségi ereje is ilyen szellemiségű verseiben:

... a napnak kéjleányi csókján
Fölragyog a salak.

...

Az üdvnek végtelen hia,
Élet! te mély tragédia,
Érezlek át meg át.

...

⁹ Friedrich Nietzsche: *A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus*. Ford. Kertész Imre. Bp. 1986. 28–29. Nietzsche művének individualizmusellenességét már Harrach József kiemelte 1872-ben: „Az egyedí minden rossznak alapja – értelmezi Nietzschét –, míg a szép és a művészet örömteljes reménye annak, hogy az egyed mulandó s az egység vissza lesz állítva.” (*A tragédia mint a zene szülöttje* II. Figyelő 1872. 486.)

Hiba vón' szépítenem,
Többé föl nem építhetem,
Mi egyszer összedőlt!
Lehullott róla Mája
Bűvös, csalóka fátyla,
Nem nyújthat többé gyönyört.

(*In hilaritate tristis*)

E pesszimista élményt azután Komjáthy a legkülönbözőbb intonációjú versekben fejezte ki; az „élvek rózsajármá”-nak üres szentimentalizmusától (*Dacból*, 1890) az ódai meditáción át (*Schopenhauer*) a „rettenetes Isten” pazarlását romantikusan fölpanaszló rapszodiáig (*Új nyár*, 1891). A szembefordulás egzisztenciális következményeiről talán az elégikus hangvételi önmegszólító vers szól legőszintebben (*Magamhoz*, 1891), amely sokban Reviczky *Magány* című versével rokon, csak hogy a Komjáthy-versben megszólaló Nirvána-vágy nem a kudarcba fulladt boldogságkeresés kényszerű következménye, mint inkább mélyen gyökerező, mindennel számot vető tragikus élet-csömör:

... kéj lesz majd oszolni széjjel,
Egyé olvadni a nagy éjjel,
Megsemmisülni csepről-csepre!
Derül a gond-ég,
Van vígaszod még:
Gondolj a sírra, lét betegje!

Komjáthy tehát végül elvetette a személyiség expanziójának vitalisztikus útját-módját. Ezzel végleg eltávolodott a Vajda János lírája által jelzett iránytól, s olyan pályára tért, melyen az eszményi rejtett szféráját ismét a tiszta szellemiség közegében keresheti. Ez azonban szinte képtelen vállalkozásnak hat a pozitívizmus még mindig túlnyomó uralma idején.

3. A tiszta szellemiség szférájának helyreállítása

Azzal, hogy Komjáthy elutasította a vitalizmust, olyan úton indult meg, amely távol vitte végül az egész tárgyi-teremészeti világtól. Ez okozza majd szimbolizmusa legfőbb fogyatékoságát. Baudelaire számára ugyanis „templom a természet” – a konkrét, reális dolgok az eszmei lényeg jelei. Míg vitalista hajlamaival Komjáthy le nem számolt, ő is közel járt ehhez az elképzeléshez:

Alattam a föld is kitárul,
A por rajong, a kő beszél,
Jelt ad a némaság magáru
És fölragyog a titkos éj.

....

Természet! élő templomodban
A tárgyak lelkét szíhatom;
Szent falaid közt égre lobban
Minden leláncolt hatalom.

(*Pogány vagyok*)

Gondolhatnánk első pillantásra, hogy Komjáthy a Mallarméhoz hasonló következtetésre jutott, aki az érzéki világ versbeli jelenlétének lehető legteljesebb korlátozására törekedett; ámde Mallarmé tudta, hogy a „fehér vers”, a néma költemény végül is lehetetlenség, az érzéki valóságra mint jelre szükség van – Maya fátylát éppen ezért nem lehet ellebbenteni a lényeg elől.¹⁰ Ez a gondolatmenet végső soron következetesebben platonikus lényegű (még ha meg is próbál végül túllépni a platonizmuson¹¹), mint Komjáthy Schopenhauer ihlette vélekedése, amely szerint a dolgok nem az ide-

¹⁰ Mint a balerináról írja, „... sans tarder elle te livre à travers le voile dernier qui toujours reste, la nudité de tes concepts et silencieusement écrira ta vision à la façon d'un Signe, qu'elle est”. *Vers et prose (Morceaux choisis)*. Paris 1901. 201–202. (Kiemelés tőlem – V. P.)

¹¹ Mégpedig éppen a szubjektum fölértékelésének irányában, akárcsak Komjáthy (igaz, Mallarmének problémát jelent, hogy kiküszöbölje a szubjektivitásból mindazt, ami esetleges benne – Komjáthy-

ák, hanem az öntudatlan életakarat objektívációi – s az ideális világhoz a megismerő szubjektum a való világ látszatának és lényegének együttes tagadásával juthat el. Az ideális világnak a konkrét-érzéki világhoz itt nincs köze. Igaz, ezt a radikális leszámolást gyakorlatilag nem lehet következetesen megvalósítani. *Szakadjakok* . . . című verse írásakor a költő valószínűleg maga sem tudta, mit lát „merész szeme” a látszat fátyla mögött, a brutális élet-akaratot-e, avagy az ideálvilágot; annyi azonban bizonyos, hogy a konkrét-érzéki világot mint látszatot fölöslegesnek és a költői szemléletből kiiktatandónak véli:

Oszoljatok szét, titkos sejtvilágok!
Enyészet! jöjjön el oldó világod!

...

Te színvilág, omolj a semmiségbe!
Te álom-alkotmány, törj össze végre!
Szeretném már széttépni Mája fátylát,
Illúziója nékem semmiség,
Merész szemem e fátylon máris átlát . . .
Elégek, testem izenként elég.

Ezek után *a jelentésteleenné vált tárgyi világ* már csak zavaró körülményként, a testtelen emelkedést gátló akadályként jelenik meg:

Elég, ha pillám egyet rebben,
Ha megzavar egy nyers, alanti hang.
Vagy egy kihívó, torz, alanti kép:
Az égi, túlérzékeny összhang
Kisiklik s elmosódik menten.

(*Kereslek*, 1893)

nak nincsenek ilyen skrupulusai). Az idealitás és a jelviszonyának fenti gondolatáról állapítja meg Hugo Friedrich: „Der Gedanke mündet sehr unplatonisch im Subjekt des Sehens. Es nimmt nicht objektive Urformen wahr, sondern die Urformen seines eigenen Geistes, produziert sie in die Erscheinung hinein, indem es sie verwandelt zu Zeichen dieses Geistes.” *Die Struktur der modernen Lyrik*. Hamburg—München 1970. 137.

A világnak mint a lényeggel ellentétes jelenségnek ez az elutasítása természetesen vezet a fölemelkedés, a misztikus eleváció élményéhez: a lélek, megszabadulva földi kötöttségeitől, egyre közelebb jut az istenséghez, hogy végül teljesen egyesüljön vele (unio mystica):

Repülve mindig magasabban
Itt hagyom az omló salakban
A földi vágyat, földi kint;

...

S repülve mindig sebesebben,
Fürdöm a zajló fényelemben,
Oh mérhetetlen gyönyörök!
Meglátom arcod', titkos Isten,
Főnséges és örök!

(*Euthanázia*, 1890)

Tudjuk, az eleváció élménye messze nem idegen a szimbolizmustól; megvan már Baudelaire-nál, majd Mallarménál is. Ám – ha Baudelaire-re tekintünk – azt látjuk, hogy a francia szimbolizmus miszticizmusa nem kizárta, hanem átította az evilágiságot. Ahogy az Ideál csak a tárgyak kapcsolataiból sejthető meg, úgy a fölemelkedés is csak a „pokoljárás” – a társadalom, az emberi lélek poklainak megjárása – által lehetséges. Másrészt: ha Mallarmének általában is elve, hogy a dolgokat nem megnevezni, hanem sugallni kell,¹² különösen áll ez Istenre, az Ideálításra. Példaszerűen szimbolista megoldást találunk Baudelaire *Fölemelkedés* című versének zárlatában: „a lét fölött lebegő” gondolat „magától érti a néma tárgyak és a virágok beszédét”.

¹² Mint egy sokat idézett interjúban mondja, „*Nommer un objet, c'est supprimer les trois quarts de la jouissance du poème qui est faite de deviner peu à peu: le suggérer, voilà le rêve. C'est le parfait usage de ce mystère qui constitue le symbole: évoquer petit à petit un objet pour montrer un état d'âme, ou, inversement, choisir un objet et en dégager un état d'âme par une série de déchiffrements.*” Jules Huret: *Interview de Mallarmé*. In: *Mallarmé et le Symbolisme (auteurs et oeuvres)*. Paris 1963. 91–92.

Komjáthy tehát nehezen föloldható ellentmondásba keveredett. Jól tudta, hogy az általa is – kényszerűen – elfogadott pozitivista valóság-igény szétrombolja a közvetlen kinyilatkoztatás hitelét, még ha az élmény hiteles is. A revelációs, kinyilvánító szándék¹³ azonban oly erős, hogy a költő képtelen beérni a közvetett kifejezésmóddal. Neki a „*dolog maga*” kell (ti. az ideális dolog), s a *név*, amely kijelenti, revelálja a dolgot. Az „ideális dolog” léte és a pozitivista kriticismus közötti ellentmondás föloldására alighanem Madách Aladártól (s az ő révén a századvégi spiritizmustól¹⁴) kapott indíttatást. Madách Aladár, a korszak jeles „spiritualistája” (ahogy maga nevezte), ragaszkodott az angolszász empirista-kriticista tradícióhoz. A „spiritualizmus” az ő szemében szigorúan ellenőrzött tények rendszere, s élesen bírál minden metafizikai spekulációt, amit a lélek túlvilági létével kapcsolatos *tapasztalatokra* aggatnak. Az okkultisták, teozófusok, inkarnáció-hívők bírálata során egyetértőleg idézi Hardinge Brittennek, a spiritizmus történetírójának véleményét: „A metafizikai theóriákat illetőleg válaszom röviden az, hogy azok egyszerűen theóriák és eltekintve attól, hogy a spiritualisták jobb theóriákat állíthatnak fel ellenük,

¹³ Németh G. Béla elemzi *A homályból* című verset mint „a *heurékás* élmény *kinyilvánító* versé”-t. „A fölismerés, a rátalálás, a megvilágosodás kinyilvánító verse” az ilyen, melynek költője „*saját* emberi léte lényegének fölismerését, megtalálását, megvilágosodását oly művészi erővel nyilvánítja ki, hogy az egyetemes emberi lét lényegének, értelmének, illetőleg ezek fölismerésének, megvilágosodásának érzetét sugározza ránk, váltja ki belőlünk”. *Megvilágosodás és korforduló. Két heurisztikus élményű vers – Friedrich Nietzsche: Ecce homo: Komjáthy Jenő: A homályból*. In: 11+7 vers (*Verselemzések és versértelmezések*). Bp. 1984. 299.

¹⁴ Például A. J. Davis, a híres amerikai médium könyvétől (*The Great Harmony*), amelynek tartalomjegyzékét Komjáthy lemásolta (Fol. Hung. 1594. 25–31.). Ilyen alcímeket találunk benne: *The Facts of Clairvoyance and Immortality; Our three Positive Evidences of Man's Future Life; How the first Forms were animated; The scientific Secret of Man's Immortality; The Methods by which Spirits travel through Space* stb.

tényeink ellenében semmit sem bizonyítanak.”¹⁵ A századvég e misztikus irányzata tehát magával a pozitivizmussal vélte legyőzni a pozitivizmust – kényes volt arra, hogy túlvilággal kapcsolatos meggyőződése nem hiten, hanem tapasztalati tudáson alapszik. Így nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a lélek halhatatlansága Komjáthy számára is ellenőrzött tény volt. Hogy végül Komjáthy olyan spekulációkba bocsátkozott, amelyek már ránézésre sem voltak összeegyeztethetők az angolos szkepticizmussal, nem Madách Aladár, hanem Schmitt Jenő Henrik és a spinozizmus hatásával függ össze.

Schmitt Komjáthyra gyakorolt hatását a gnózissal kapcsolatban szokás említeni,¹⁶ pedig a költő ismeretei a filozófusról nyilván korábbiak. Oka lehet annak, hogy 1892-es, Palágyi Menyhértnek írott levelében az itt említett Schmitt-művet már mint általa ismert és érdeklődésre számot tartó szerző új könyvét kéri megküldésre.¹⁷ A kért könyv nyilván a *Krisztus istensége a modern ember szemében* című¹⁸ – ez előtt viszont egyetlen jelentős műve jelent meg Schmittnek (ami alapján Komjáthy megismerhette), ez pedig *A hegeli dialektika titka, konkrét-érzéki álláspontról megvilágítva* című dolgozat.¹⁹ Ennek írásakor Schmitt még a szenzualizmus talaján állt; ami itt számunkra lényeges, e dolgozatában úgy haladta meg a magánvaló és a jelenségkanti ellentmondását, hogy a szubjektumban – de csak a szubjektumban! –

¹⁵ *A Theozófusok és Okkultistákról*; függelék Alfred Russel Wallace *A gyakorlati spiritualizmus védelme* című könyvéhez (ford. Madách Aladár). Bp. 1884. 193.

¹⁶ Például Komlós Aladár: i. m. 437.

¹⁷ Idézi Komlós Aladár, uo.

¹⁸ Schmitt műveinek kronológiáját lásd Bozóki András–Sükösd Miklós: *Agrárszocializmus és ideális anarchizmus – Schmitt Jenő Henrik és magyarországi hatása* című tanulmányának irodalomjegyzékében. Medvetánc 1987/2. 317–318.

¹⁹ Eredeti megjelenése: *Die Philosophische Gesellschaft zu Berlin* Berlin. 1887. Magyarul: MFSz 1986/5–6. 739–861. (ford. Mezei György).

feltáruuló jelenséget magának a lényeknek tekintette: „Mármost értelme van fölvetni azt a kérdést – magyarázza Schmitt –, hogy a képzeletbeli száz talléroknak megfelel-e valami más rajtam kívül a zsebemben, amiket azok helyesen leképeznek. Ez azonban olyan kérdés, mely nem a filozófia tulajdonképpeni területéhez, hanem a természetmegismerés birodalmához tartozik. A tulajdonképpeni filozófia területére lépve ugyanis éppenséggel értelmetlen volna megkérdezni, hogy ez a bennem adott jelenség valóságosan is olyan-e, ahogy megjelenik, hogy a jelenség, amely ténylegesen adott, valóban olyan-e, ahogy adott, hogy nem rejlik-e mögötte egy egészen más, meg-nem-jelenő lét. . . . Lehet, hogy az adott jelenséggel még nincs adva mozzanatainak tudományos kibontása és elemzése; szükség lehet tudományos fölbontására, s így arra, hogy a filozófia tárgyává legyen: mindez azonban semmit sem változtat azon, hogy a jelenség valóban *úgy van*, ahogy valóban és ténylegesen létező jelenségként adott.”²⁰

Palágyi Menyhérttől tudjuk, hogy Reviczky halála után Komjáthy elfordult a schopenhaueri tanoktól.²¹ Ez akkor következhetett be, amikor Komjáthy előtt megvilágosodott: *egyetlen jelenség van, amely a lényeggel azonos, ez pedig az Én*. Ezzel filozófiai igazolást nyert a tárgyi valóság költészetből való kiiktatása. Komjáthy következő lépése – amely egyenesen vezetett tovább e megkezdett úton – a szubsztancia spinozai tanának sajátos átértelmezése és alkalmazása volt.

Sajátos értelmezése volt ez a spinozai tanoknak, mert bár Spinoza rendszerében is az a cél, hogy az ember közvetlen kapcsolatba kerüljön Istennel – vagyis a szubsztanciával –,

²⁰ I. m. 753–754.

²¹ „Mindent magában kellett megtalálnia, tehát a benső gyönyöröknek rajongója lett. Ehhez képest fejlődésében két szakot kell megkülönböztetni, melyek külsőleg Reviczkyhez és hozzám való viszonyban, olvasmányaiiban pedig Schoppenhauer (!) és Spinoza által jelezvék.” *Komjáthy Jenő emlékezete*. In: *Lapkritikák és nyilatkozatok Komjáthy Jenőről*, kiad. Komjáthy Vidor. Bp. 1909. 60.

nála még „a lélek megteheti, hogy a test valamennyi affekcióját, vagyis a dolgok képeit Isten képzetére vonatkoztatja”,²² e tanban tehát potenciálisan benne van a szimbolisták korrespondencia-elve: „Minden képzet a gondolkodás attribútumának affekciója, ahogy minden dolog a kiterjedés attribútumának affekciója. Nem kérdéses tehát, hogy képze- teink *megfelelnek* a dolgoknak. De nem azért, mintha a dolgok alakítanák ki képzeiteinket (különböző attribútumok affekciói nem hatnak egymásra), hanem mert *ugyanazt* fejezi ki az egyik is, a másik is” – ti. a szubsztanciát.²³ Ez a fajta adekváció Komjáthy gondolkodásából teljesen hiányzik. Az ő spinozai alaptétele a *közvetlen megismerés*; aki erre képes, „megteremti a közvetlen egységet önmaga (mint modusz) és Isten között, amennyiben *saját szubsztancialitását felismeri*”.²⁴ A „moduszok” – a jelenségek – közül tehát egyedül az én lesz képes arra, hogy a szubsztanciára vonatkozhassék. Az objektivitás és a szubjektum közti szakadás lényege az, hogy a személyiség kategóriájában összezavarodik az én mint megismerő (alany-én) és mint megismerendő (tárgy-én). Így aztán – mivel csak az én képes a megismerésre – csak ez lehet szubsztanciális ismeret forrása is. Nem is panteizmus ez igazából, hanem „egoteizmus”: *az Istenség egyetlen valódi jelképe csak az én lehet*. Innen pedig már csak egy lépést kell tenni az istenülés vágya, látomása, eufóriája felé.

E lépés megtételekor Komjáthynek valószínűleg ismét Spinoza és a gnózis van segítségére. Spinoza etikájának gondolatmenetéből egyenesen következik, hogy „Ha mármost értelmünkben megalkottuk egy tökéletes ember eszméjét, ez ok lehet arra, hogy lássuk (ha önmagunkat megvizsgáljuk),

²² *Etika*, Ötödik rész 14. tétel (ford. Szemere Samu). Bp. 1979. 372–373.

²³ A második rész 7. tételét értelmezi így Heller Ágnes, *Spinoza etikája* című tanulmányában (Utószóként a fenti kiadáshoz). 420.

²⁴ Heller Ágnes magyarázata az Ötödik rész 29. tételéhez (H. Á. kiemelése), i. m. 437.

van-e bennünk valamilyen eszköz, hogy eljussunk ilyen tökéletességhez.”²⁵

Schmitt Jenő Henrik istenüléssel kapcsolatos nézeteit alighanem gnósztikus színezetű Nietzsche-értelmezésében fejt ki legvilágosabban: „Légy azzá, aki vagy» – idézi Nietzschét. — Mi az ember? Egyetemes lét és élet. Szellemi sugárköre nagyobb a csillagtenger minden nagyságánál. De ő önmaga számára nem az, aki ő valóban, hanem véges alaknak látszik, tehát saját maga számára legyen azzá, aki volna. Saját mivoltát sajátítsa el az önismeret formájában. . . . Nietzsche emberfölötti embere tehát a szellemi egyéniség mindensége. Itt az ember maga ül a mennyei trónuson és az egek felé tör.”²⁷ Láthatjuk, hogy Schmitt teljesen eltünteti Nietzsche fölsőbbrendű emberének dionüszoszi jellegét; az isten-ember itt az érzéki fölé emelkedő tiszta szellemiség. S ez az, amiben Komjáthy teljesen megegyezik vele. Az eleváció mozgásformáját, melyet korábban a konvencionális idealitás elérésének szolgálatába állított, ezentúl az istenülés eszközüül tekinti:

Keressz az Istent! Mindenütt keresd,
De mindelőtt kutassz, fürkészd magad!
S bár válladat görnyeszti a kereszt,
Lelked magas mélységekig ragad:
Boldog, ki látod és átérzed ezt:
Légy mint az Istenek, bölcs és szabad!

Istenné lenni! egyetlen, dicső cél!
Hisz öntudatlan' minden erre tör.

(Az újkor szelleme)

²⁵ A *Rövid traktátusból* idézi Heller Ágnes, i. m. 419.

²⁶ Igaz, Schmitt első Nietzsche-cikke 1898-ban jelent meg, ám számkra nem is Nietzsche-értelmezése fontos, hanem az, hogy az „Übermensch”-et is gnósztikus antropológiájához használja argumentumnak.

²⁷ Nietzsche. In: *Három előadása. Tolsztoj, Nietzsche, Ibsen.* Bev. és életrajz: Migray József. Bp. 1911. 34.

Komjáthy ezzel végére jutott annak a világgépi fejlődésnek, amely az idealitást az objektív világból a szubjektumba vitte át. E felismerés revelatív érvényt szerzett számára az „ideális dolog” *létéről* – követelő szükségként jelentkezett azonban számára az idealitás létének *közlése, kinyilvánítása* is. A tárgyi világot mint jelrendszert elvetve egyetlen lehetősége maradt: a tárgyi világról leválasztott *nyelv*. Ám e lehetőség érvényesítése érdekében Komjáthynak leküzdhetetlen akadályokat kellett valahogyan leküzdenie. *A homályból* című vers elemzésekor állapítja meg ezzel kapcsolatban Németh G. Béla, hogy „A szubjektum szubjektív valósága alighanem akkor tárgyasulhat természetszerű tárgyi érvénnyel közlés-ként a nyelvben, a beszédben, ha a szubjektív valóság tárgyi valósággal, lényeges, konkrét és egyetemes tárgyi valósággal esik egészében vagy legalább részben egybe.”²⁸ Ám az a mód, ahogyan Komjáthy az istenülés élményéhez eljutott, éppen annak lehetőségét zárta ki, hogy a szubjektumban kibontakozó idealitásnak *bármilyen* megfelelne a tárgyi világban.

4. Komjáthy szómágiája: a szimbolista közlésmód háttere

Komjáthy költészetfelfogásában egyre inkább eluralkodik tehát az a gondolat, hogy nem a dolgok, hanem a szavak állnak egymással titokzatos kapcsolatban. Kéziratos hagyatékában tömegével találunk olyan szójegyzékeket, amelyeket közös hang vagy hangcsoport tart össze. Feljegyzéseiből sejthető, hogy szándékában állt a magyar nyelv nagy mágikus szótárát összeállítani, amelyben fény derül valamennyi titokzatos kapcsolatra. Ízelítőül álljon itt néhány okfejtése:

„Ö Ördög, örvény, örök, örv (örs) öröm — ő

I Isten, ismeret, idő, ifjú, (íz, ír, ín, íny, itt, is, int, ím, új, ív imád)

Ie hova

²⁸ I. m. 1984. 318.

angol I, német Ich
 magyar Én, ^{lat}_{gör} Ego, *Εγώ*
 Ember-én? Isten — is-te-én (Te is, én is)
 (És+ te+ én)”²⁹

„A természet beszéd. Mit mond a szél? Anagramma: élsz, lész, ész.

Mi a valóság? Mi.

...

A történelem a törtek tudománya. Egy roppant példatár, de semmi rendszer.”³⁰

Nagyritkán e vonatkoztatások a rímeknek adnak különös jelentőséget (pl. forma—norma, törvény—örvény, élet—lélek, úr—azúr stb.³¹). Ám a mágikus nyelvszemlélet (sajnos?) nem a rímelésben mutatkozik meg inkább, hanem a neologizmusokban. Kétségtelen, hogy a korai versekben a neologizmusok a német biedermeier szógyártmányok hatását tükrözik, ám — abban a mértékben, ahogy Komjáthy a misztika hatása alá kerül — egyre egyedibbek, egyre bizarrabbak újításai; céljuk, hogy a mágikus jelentőségű hangsoportokon kívül lehetőleg semmi ne maradjon meg a szóból. Így lesz a könyörületből könyör, a horzsolásból horzs, a tücsökből tücs, a piszokból pizs stb.³² Mesterkelt eljárásának igazolásául nem kisebb tekintélyre hivatkozik, mint a nyelvújító Kazinczy: „A nyelven az író uralkodik, nem a szokás; a szépség, nem a helyesség.” „Kellemes selypítés” — toldja hozzá magyarázatul, s még egy tekintélyt idéz (Imre Sándort): „Nagy írók soloecizmusa és barbarizmusa később csak metaplazmusnak, egyéni sajátos alakításnak tetszik.”³³

Az elemző nemcsak azért van nehéz helyzetben, mert alighanem eleve lehetetlen egy-egy vers titokzatos jelentésszféráját felderíteni e mágikus szójelentések elemzésével,

²⁹ Fol. Hung. 1594. 34b.

³⁰ Fol. Hung. 1594. 47.

³¹ Fol. Hung. 1594. 40.

³² Fol. Hung. 1589. 176., 178.

³³ Fol. Hung. 1589. 179.

hanem azért is, mert Komjáthy maga is megtorpant a „következetes” alkalmazásban. Be kellett látnia, hogy minél „tökéletesebbek” versei, annál közelebb jut egy olyan költői nyelvhez, amelyet csak ő maga ért meg.

Talán ezzel magyarázható, hogy töredék – pontosabban: kezdemény – maradt az a misztikus lírai antropológia is, amelynek kidolgozását Komjáthy 1893-tól kezdve fő feladatának tekintette, s amelynek megvilágosító-messianisztikus funkciót szánt.

5. A misztikus lírai antropológia kudarca

A szómágia mellett a számmisztika volt a másik bázis, amelyre Komjáthy támaszkodott. Kézírtos hagyatékának egy elkülönített anyaga a *Jegyzetek a 12-es számrendszerhez* címet viseli.³⁴ Komjáthy ebben új, 12 elemű számsort alkot (a négy és öt számjegye helyett a ε és ζ áll, a kilences után pedig beiktatja – 4 és 5 jellel – a „köz” és az „el” számokat), új egyszeregyet, naptárt állít össze, s terjedelmes szójegyzékeket mellékel az egyes számokhoz.³⁵

Rendszere nyilvánvaló analógiákat mutat Schmitt Jenő Henrik 12-es dimenziórendszerével (a kapcsolat külön elemzés tárgya lehetne). Igaz, Schmitt rendszere következetesen a gnosztikus eleváció logikája szerint van fölépítve, vagyis a lélek egyik dimenzióból a másikba emelkedve egyre gazdagabb tartalmú lesz, mígnem eléri a Tökéletességet és egyesül vele.³⁶ Ez a tendencia Komjáthynál is megvan, természetesen

³⁴ Özvegye följegyzése szerint: „Életében sokszor beszélt a tizenkettes rendszerről, tehát tényleg ez lehet a cím.” Fol. Hung. 1594. 13a.

³⁵ Az egész rendszert lásd Fol. Hung. 1594. 12–24.

³⁶ Lásd *A gnózis rendszerének alapvonalai*. In: *A szellem fejlődéstörvénye*. Bp. 1920. 103–119. Olyan konkrét egyezéseket is találunk, hogy míg Komjáthy „pontén”-ről, „vonalén”-ről, „testén”-ről beszél (Fol. Hung. 1594. 70a.), Schmittnél „pozitív pontszerű átélés”, „vonal-szerű-érzéki átélés”, „pozitív háromdimenziós kép” stb. szerepel, föl a tizenkét dimenziós – tökéletes – létig. (I. m. 1920. 109. és tovább.)

sokkal kevesebb rendszerszerű következetességgel. (Hogy elveszett kéziratának volt-e rendszeresen kidolgozott fejezete erre vonatkozóan, valószínűleg sohasem derül már ki.) Mindenesetre kötetét is úgy tervezte eredetileg, hogy az maga legyen a teljesség misztikus hasonmása; a ciklusbeosztás terveinek összevetése arról tanúskodik, hogy a ciklusok száma 12 lett volna (a megvalósult kötetben alig van versciklus, s ezeknek sincs önmagukon túlmutató jelentőségük), az össz-versszámnak is szigorú szabályszerűségekhez kellett volna igazodnia; sajnos, Komjáthy számításaiból, amelyek erre vonatkoznak, alig lehet konkrét következtetéseket levonni e szabályokra.³⁷

Komjáthy elképzeléseiről az *Ősige* című vers keletkezési körülményei árulnak el viszonylag sokat. Az Én és a világ – gnosztikus eredetű – teljes azonosításából következik, hogy a költő önmaga létezésében a világ létezését, önmaga szellemében a világszellemet éli meg. (Így értendő ama – Komlós által is idézett – mondata, hogy „Mekkora a világ? Amekkora te vagy.”³⁸) Ezért alkotói hevülete, amellyel szellemi világát megteremtí, a világteremtés szent hevületévé minősül

³⁷ A feltehető cikluscímek a következők: *Én és mások, A nyár dalai, Örvény, A mélységek fölött, Dalok a jövőnek, Kétely és Sirám, Régi rege, Visszhangok, Lélek, Halál, Örök szerelem* (más felsorolásban: *Éloa, Vágyak és álmok* (lásd Fol. Hung. 1588. 73–92. és 94.). Bizonytalanságok ugyan mutatkoznak, hiszen egy felsorolásban *A teremtés dalai* is szerepel – erről a ciklusterről még lesz szó.

A Fol. Hung. 1588. 99. lapján a következő számítást találjuk:

		224
Kereslek!		1
Lélek (új cyklus) 20	}	30
Lélek (régi cyklus) 10		30
		255

Leginkább még a 288-as számra gondolhatunk (24×12 vagy 12×24 vers).

³⁸ Fol. Hung. 1594. 33.

átélésében. Ez az oka annak, hogy költészetében az elvont fogalmak oly erősen átítatódnak érzellemmel-indulattal.³⁹

A megvalósult kötetben ez a világteremtő ekstázis *A koldus* című 1893-as versben szólal meg („Én gyujtok lángokat az égen, Rügyet én bontok e tekén: / Gyupontja a világtükörnek / S a mindenségnek napja én”), s még közvetlenebbül az 1894-es *Nem sirok többé* címűben („Ha összedőlne, rám szakadna / E zengő, fényes, órjás egyetem: / Szívemből új világ hasadna, / Csodás, gyönyörbe rengő, végtelen”). Ám ezek a versek – bár az Ént szimbolikusan felnagyítják – nem folyamodnak a szójelentések rejtélyes egymásra vonatkoztatásának s a misztikus számszimbolikának az eszközeihez. *Az ősigé* című vers azonban eredetileg valamiféle „carmen saeculare” lett volna, több részből állt volna és *A teremtés dalai* címet viselte volna, alapjául pedig az isteni teremtő Logosz értelmében vett „ősigék” szolgáltak volna (a címváltozatok között az *Ősigék* is szerepel), úgymint *vagyok, hiszek, látok, tudok* – illetve *légy! higgy! szeress! remélj! keress! láss! akarj!* A félbemaradt kidolgozásban a ciklus hat versből áll, nem nehéz sorrendjükben a teremtő szellem elevációjának és a teremtés kiteljesedésének párhuzamos motívumait fölismerni: *Vágy, Érzés, Gondolat, Akarat, Szeretet, Eszmény*. A hatos szám jelképes jelentése mellett a ciklusban teljes következetességgel érvényesül a misztikusan összefüggő szavak rímbebeli találkozása; a versek egy jelentős hányada alig több mint a – szójegyzékben versenként külön is megadott – szópárok kibővítése egy-egy egyes szám első személyű tömondattá, a létige segítségével. (Ez nyilván Jézus „*Εγω ειμι*” kinyilatkoztatásaira is utal.)

A *Vágy* című darab egészében a vitalisztikus létszint schopenhaueries elutasításának jegyében fogant (az első versszak

³⁹ Mint Palágyi mondja, „Lényének jellemző vonása, hogy ő az elvont gondolatokat az érzelmi oldalukról fogta fel úgy, hogy benne minden gondolati folyamat egy érzelmi viharra változott át és a hideg logikai válságok igazi szívgyötremekké lesznek.” I. m. 60.

együttal azt is megmagyarázza, mit jelent a *homály*, amely a kötet címében is szerepel):

Én vagyok a homály,	Én szövöm a fátyolt
Én vagyok a titok,	Kába szemedre,
Én vagyok a rejtett,	Én dobom a mámort
Én vagyok az ok.	Csalfa szívedbe.

...

A titok és az ok, a fátyol és a mámor szimbólumértékű összetartozását itt aligha kell magyarázni, főleg, ha a töredékes utolsó strófát is idézzük: „Én a remény / Szanzara én vagyok, / Mája is én.” Komjáthy költészet-felfogásának különösségéről is tanúskodik e töredék – azáltal, hogy a szépség, a dal – az esztétikum – is ebbe az alantas szférába sorolódik. (A filozófus Schmitt lényegesen magasabb megismerő funkciót tulajdonított az esztétikai szférának. A négydimenziós életrégióról adott jellemzését már csak azért is érdemes idézni, mert ebben a szimbolista művészetfelfogásnak egy, a Komjáthyénál „életképesebb” jellemzését adja – talán azért, mert igazából sohasem tagadta meg szenzualista indulását: „még homloktérben áll az érzéki-képies, de ennek a működésnek háttere a *végtelen képies*. Itt tehát a képies mindig a végtelen-képies által átvilágított alakban jelenik meg és ezzel a végtelen gazdagság, a boldogság, a beteljesülés érzését kelti.”⁴⁰)

A ciklus második darabjából (*Érzés*) mindössze három rím-szó van meg (bánat, öröm, könny), a csatlakozó szójegyzékből azonban nem nehéz a számításba jöhető rímpárokat, kulcsszavakat előkeresni: szomor – komor, félelem, kedv, kedély, bosszú, jaj, baj stb. Nyilván a „homályból” való emelkedés kezdőfázisaként kapott volna helyet a vers a kompozícióban.

A *Gondolat* című darab kulcsszava – Nirvána – csak a szójegyzékben szerepel; árulkodó, hogy a szabad asszociáció sodrában lejegyzett szavak közt a Szellem után következik.

⁴⁰ I. m. 1920. 111.

A verskéziratban e törekvésről ama kétsoros töredék tanúskodik, amely szerint „Én vagyok a nyugvás, / Én vagyok a béke”. A másik árulkodó szópár a *szép* és az *igaz*; vagyis az *igazzal* rokon *szép* nem a „vágy”, nem is az „ézés”, hanem a *gondolat* szférájába tartozik.

A titkos rímvonatkoztatásokat itt is megtaláljuk: „Én vagyok a szám, / Én vagyok a mérték, / Én vagyok a hám, / Én vagyok az érték.”⁴¹

Az emelkedés következő stációja az *Akarat*. Itt a szó szemlátomást nem schopenhaueri értelemben szerepel, ez nem is illene az eleváció ilyen magas fokára. A vers kulcsszava a *tett* (itt találjuk a Komjáthynál közismerten fontos fogalmakat, mint harc, küzdelem, vész, vihar, fergeteg, szertelen). Minthogy azonban a schopenhaueri értelmezés is beszüremlik (daimón, Szanzara, ösztön, hatalom), az akarat „válút” elé állítja a szellemet: az istenülés felé való továbbemelkedés és az „elkárkozás”, a „vágy” állapotába való visszazuhanás között kell választania:

Én vagyok a semmi,	Én vagyok a válut,
Én vagyok a minden	Én vagyok a köldök,
Én vagyok a lenni,	Én vagyok az erő,
Én vagyok az Isten.	Én vagyok az ördög.

Az alsó fokra való visszazuhanás lehetősége az ötödik stációban, a *Szeretet*ben is megvan; erről leginkább a szójegyzék Erősz – Pszühké szópárja árulkodik, s a boldogság – szenvedés – szenvedély, illetve világosság – bölcsesség – mélység – halál szósorok ellentéte. Az elkészült egyetlen versszakban a törvény – örvény szópár utal erre: „Én vagyok a törvény, / Én vagyok az élet, / Én vagyok az örvény, / Én vagyok a lélek.”

⁴¹ Schmitt ötdimenziós létszintjével rokon szféra ez („... itt minden egyéni szellem saját végtelen világában élve, minden csillagvilágok fölötti világosságként áradó, egyben betekintést nyer minden lehetséges, hasonló intellektuális, vagyis végtelen világba, amennyiben tudatában van annak, hogy a matematika és logika törvénye minden gondolkodó lényre kötelező.” I. m. 1920. 112.).

A „törvény” választása azonban már az *Eszmény* stádiumába emel: „Én vagyok a jövő / Én vagyok a babér / Én vagyok az üdv / Én vagyok a cél.”⁴²

Aligha lehet ma már megállapítani, hogy az *Ősigék* miért nem készült el, s miért csak a hétszakaszos *Az ősigé* maradt belőle, amely ráadásul egészen új értelmet nyert a felütésként hozzátoldott sortól („És szólt az Ősúr:”). A vers így nem az emberi szubjektum univerzummá növekedésének revelációja, hanem lényegében egy hagyományos panteista fölfogás markáns kifejeződése. Hogy nem ez lehetett a vers eredeti intenciója, azt a kötetben közvetlenül előtte álló (szintén 1893-as) *Meg tudnék halni . . .* jelzi, amely *A koldus* és a *Nem sirok többé* eksztázisára emlékeztet:

Meg tudnék halni a gyönyörtől!
Szívem az üdvtől megszakad:
Úgy érzem, mintha mindöröktől
Úr volnék, végtelen szabad.

Úgy érzem, új, csodás világot
Vagyok képes teremteni;
Új napokat látok robogni,
Új földeket kerengeni.

Az *Ősigék* további perspektíváiról egyetlen kurta vázlat tanúskodik,⁴³ amely *Az öntudat bölcselete* nagyra törő címet viseli. E rendszer — mely nem költői antropológia volna már, hanem filozófiai — a következő módon épülne föl:

⁴² A szójegyzékben szerepelnek még a tökély, dicsőség, nagyság, nagyszerűség, fönség, magasság szavak.

Ez a szféra természetesen Schmitt 12 (illetve — az alsó és felső világot is véve: 24) dimenziós szférájának felel meg, amely viszont „megfelel a Pistis Sophia evangéliuma 24 és a Mani 12 felső és 12 alsó conjának”. (I. m. 1920. 118.) — *Az Ősigék* kéziratát lásd Fol. Hung. 1594. 35.

⁴³ Fol. Hung. 1594. 62b.

„I. rész

Az ige

I. könyv	II. könyv	III. könyv	IV. könyv
Én vagyok	Te vagy	Mi vagyunk	Legyen!
Vagyis	Vagyis	Vagyis	Vagyis
az ősigé.	a megváltó ige.	az összige.	a teremtő ige.”

Eszerint az „ősigé” az én és az univerzum azonosulását jelenti – a messianisztikus küldetésnek ez csak a kezdőpontja. A következő lépés a Másik részesítése a Tudásból. Az „ősigé” és a „megváltó ige” viszonyát jól tükrözi az *Újjászületés* című vers:

Én vagyok a hit, én az eszme,
Én a világot nemző gondolat,
A végtelen lét tiszta telje,
Mérhetlen dús, mert végtelen szabad.

Óh jöjjetek be templomomba,
Hogy titeket is újjászüllelek,
Megistenülve szent lakomba’
Legyetek mint a boldog Istenek!

A közös eleváció kinyilatkoztatásának reprezentatív verse is megszületett („Óh jertek utánam / Ti fénykeresők, / Már látom az égi, / A büszke tetőket!” – *Diadalének*). Az új emberek, az istenemberek közösségének vágyában természetesen nem nehéz Komjáthy szellemi elszigeteltségének lelki következményeit meglátni.

Ezután, betetőzőként, következne az istenivé nemesült közösség teremtő aktusa, az „új ég és új föld” korszaka, ahogy a *Tettvagy* című 1891-es vers mondja, „Mindent újjá teremtene / Hatalmas gondolatzene / Az akarát ’legyen’ szavára.”

A Komjáthy „kratüloszi” nyelvfelfogásában eleve benne rejlő ellentmondás végül is kudarcra ítélte szimbolista kifejezőmódjának következetes kialakítását, s ez akadályozójává vált ama misztikus lírai antropológia rendszerszerű fölépíté-

sének is, amellyel a költő az elidegenedettség kelepccéjébe szorult századvégi embert ki akarta szabadítani, önmaga lehetőségeinek maximumára akarta emelni. Mielőtt összefoglalnánk, miért is minősíthető költészete mindezek ellenére szimbolista jellegűnek, utalnunk kell messianisztikus ambícióinak társadalmi vonatkozására.

6. Komjáthy „forradalmisága”

Kevés olyan szélsőségesen ellentétes ítélet született a magyar líra történetében, mint amelyek Komjáthy társadalmi kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalására vonatkoznak. *A bal lator* lázongó Kosztolányija a magyar líra demokratikus hagyományait megtörő lelki arisztokratát dicséri benne,⁴⁴ Komlós viszont, a költő saint-simonista szimpátiáira hivatkozva, forradalmi demokratának minősíti Komjáthyt.⁴⁵

Nos, bizonyos — főként korai — versei valóban konkrét szociális indulatokat fednek föl: „A Szabadságért harcra kelni, / Népet szeretni, főlemelni, / Hogy éljen méltón, szabadon: / Minderre szűk a reverenda, / Ám dividete dividenda! / Kilátszik a lóláb, papom!” (*Schlauch Lőrincnek*). *Otthon* című verse írásakor (1893) mintha elfeledné, hogy nemrég vehemensen elvetette a boldogság filiszteri vágyát, így szól: „Boldognak mondasz? Oh ne mondj / Addig boldognak engem, / Míg emberszív fájdalmat ont, / Köny ég ember-szemekben!” Minél inkább elszakad azonban ettől a reviczkys, részvételi hangtól, minél inkább saját himnikus hangján szólal meg, annál elvontabb lesz a „tettvágy”. Aligha van itt másról szó, mint hogy Komjáthy verseinek emelkedettségé-

⁴⁴ Komjáthy Jenő. In: *Lapkritikák . . .* (i. m.) 93.

⁴⁵ I. m. 442.; *A magyar költészet Petőfitől Adyig* című nagymonográfiában egyenesen szocialista költőnek nevezi (Bp. 1959. 446.). (Az igazság kedvéért azonban meg kell jegyeznünk, hogy Komlós saját kezűleg glosszázott példányában „átírányította” Komjáthyt — igaz, nem tudni, hova.)

hez méltó „forradalmi” pátoszt nem tudott kialakítani, így az Endrődi, Ábrányi verseire oly jellemző „iránytalan irányköltészet”⁴⁶ üres pátoszát vette át: „Királyi székbe ültetném az Észet, / Jogart adnék a Gondolat kezébe, / Úrrá tenném s nagygyá a Szellemet” (*Monológ*); „Tettekre szomjazom, / Sikerre, zajló életárra; / Vesztedre, hatalom, / A gőgös zsarnokok torára” (*Tettvagy*, 1891). A nagy egyéniség kibontakozását azonban nem csupán a „hatalom” akadályozza, hanem a „kislelkű tömeg” is: „Ez aljas, bárgyú tömeget / – Óh mily öröm! – megvethetem; / Ismét a magamé leszek, / Új pályatér nyílik nekem” (*Még egy tusa*, 1891). Komjáthy „demokratikus” érzelmű verseit tehát ugyanaz az indulat motiválja, mint a „profanum vulgus”-t megvető, „arisztokratikus” verseit – ám ez az indulat nem társadalmi-politikai, hanem misztikus természetű. Komjáthy útja ezért nem vezethet az anyagi érdekek dominanciájában gondolkodó szociális mozgalmakhoz – logikus következmény viszont az 1894-es *Nazarénus dal*, amely – Schmitt Jenő Henrik ideális anarchizmusával összhangban⁴⁷ – a szellem fegyverével kívánja kivívni az „ősizag” győzelmét: „Nem, nem leszünk mi gyilkosok, / Fegyvert kezünkbe nem fogunk; / A gonosz úgyis bukni fog, / Ha szellemkarddal harcolunk.”

Nagyon tanulságos magyarázatot ad e magatartásra a gnosztikus ideális anarchista, Schmitt. „Marx és Engels nagy érdeme – úgymond –, hogy az ideális, tisztán szellemi tudat fejlődésének az ember gazdasági életkörülményeivel való összefüggését világos tudományos tudatra hozták.” A „gazdasági történelmi kutatás” hívei, folytatja, „a növény növekedésének külső föltételeit: a talajt, a növényt, nedvességet figyelik meg és helyesen látják ezeknek lényeges befolyását

⁴⁶ Palágyi Menyhért kifejezése; Pont (= Palágyi Menyhért): *Rudnyánszky Gyula költeményeiről*. Koszorú 1886. 12. sz. 185.

⁴⁷ Az erőszakmentességről, a szellemi felsőség társadalomalakító erejétől alkotott elméletnek a kialakulására nézve lásd Siklós Zsuzsa: *Schmitt Jenő Henrik és az ideális anarchizmus* című tanulmányát; MFSz 1985/5–6. 625–647.

a növény növekedésére. *De a növény „gazdasági föltételeinek” kutatása mellett nem kevesebbet feledtek ki megfigyelésükből, mint magát a növényt és a benne rejlő szerves alakítóerőket és formatörvényeket, amelyek megfelelő külső körülmények mellett bontakoznak ki.”*⁴⁸

A misztikus lírai antropológia kísérleteinek létrehozásakor Komjáthy már ezen az állásponton is túl van: ahogy esztétikájában megtagadta a „szenuális” szintet, s eljutott az önszimbólumig és a szómágiáig, úgy társadalmi kérdésekben fölébe kerekedik mindennek, ami anyagi kérdésekkel kapcsolatos, legyen szó akár a kizsákmányolók „bírvágy”-áról, akár a kizsákmányoltak jogos érdekeiről. A szellemi értékek kétségbeesett féltése érthető egyoldalúságra készítette – ám ez az egyoldalúság ismét csak költészetének elvontságát fokozta.

7. Összegezés

Komjáthy tehát sajátos átmeneti életművet alkotott; kezdőpontján világosan kivehetők még az elsekélyesedett népmemzeti irány, az ábrányisan közhelyes „közköltészet” és a reviczky-széntimentális líra nyomai, végpontján pedig egy olyan szimbolizmus áll, amely – a szimbolizmusra általában jellemző módon – a pozitívizmus, a kapitalista társadalomfelfogás ellenében a polgári tudatfejlődés ellentett értékét, a szubjektumot hangsúlyozta. E szimbolizmus – bizonyos tekintetben negatív – specifikuma, hogy nem elégszik meg a szubjektum *közvetítő* szerepével érzéki-konkrét és titokzatos ideális világ között, nem elégszik meg e viszony meglétének *sugalmazásával*, hanem e viszonyt – számos filozófiai forrásból kiinduló spekulációkra támaszkodva – közvetlenül a szubjektum belvilága és az idealitás között állapítja meg. Kiküszöböli tehát a korrespondencia-világból az érzéki-konk-

⁴⁸ *A szellem fejlődéstörvénye.* In: i. m. 1920. 67. (S. J. H. kiemelése.)

rét világot (a társadalmi valóságot is), s a fenti viszony minél közvetlenebb, minél megvilágosítóbb megnevezésére tör. S ha belső ellentmondásai miatt nem is valósult meg Komjáthy nagy terve, a misztikus lírai antropológia, költészetének értékei, újszerűsége is e különös tervből erednek. Mindenekelőtt önszimbólumaira gondolhatunk, amelyekkel – talán akarata ellenére – az európai kultúra nagy egyéniség-mintáit vonta be költészetébe.⁴⁹ Mágikus nyelvszemlélete is eredményezett költőileg szerencsés, perspektivikus megoldásokat: ilyenek mondhatjuk kulcsszavainak „szakralizálását”,⁵⁰ valamint költői kifejezésmódjának hipnotikus erejét, amellyel – a tárgyi világ valóságfelidező ereje helyett – olvasójába szuggerálja költői élményének igazságát. Az is bizonyos, hogy soha előtte még fogalmi és indulati szféra nem került egymással ily szoros kapcsolatba a magyar lírában. Azok a szavai, amelyekben – sajnos igen vázlatosan – az ihletről szól, egyenesen József Attila ihletfogalmát idézik: „Az affekcionális érzelmek alárendelt jelentősége szemben az intencionális vagy gondolati érzelmekkel. Az örök egység csak az ihleti világban van. $\overset{\text{Intuitio}}{\text{ihlet}} = \text{érzelem} + \text{gondolat}$. Az eddigi filozófia a szavakkal való visszaélés.”⁵¹

Ady valójában a franciás és a Komjáthy-féle szimbolizmus ötvözetét hozta létre: szubjektivizmusa sokkal közvetlenebb, mint a franciáké, de a konkrét, érzéki valóságot – beleértve a társadalmat is – sugalmazó jelrendszernek tekintette. Sőt,

⁴⁹ Önszimbólumait Németh G. Béla elemezte részletesen, lásd *A magyar szimbolizmus kezdeteinek kérdéséhez*. In: *Mű és személyiség*. Bp. 1970. 558.

⁵⁰ „Szakrális vagy kabalisztikus szóhasználatnak nevezhetnénk ezt az eszközt. A költő néhány szót, amelyet különösen alkalmasnak vél a maga lelki tartalmai, szemlélete, látomásai leglényegesebb jegyeinek hordozására, szinte szakrálissá emel, s ezek minduntalan visszatérnek a vers mindig jellegzetes, lényeges elemeiként. Komjáthynál mindenekelőtt jelzőként alkalmazott melléknevekről van szó: az új, az ősi, a szent, a nagy, az örök, a büszke, az isteni jelzők térnek vissza e szakrális szavak közül a leggyakrabban.” Németh G. Béla: i. m., 1970. 571.

⁵¹ Fol. Hung. 1594. 50.

azt mondhatjuk, hogy a szimbolizmus „hagyományos” kanti–schopenhaueri dichotómiája a szó szoros értelmében már nem is létezik nála: az érzéki konkrét valóság az ő szemében teljes értékű és „önérdekű” valóság, amelynek azonban megvan a maga – csak intuícióban föltáruló – mélység-dimenziója. E változás mögött azonban már a vitalisztikus létfelfogás rehabilitálása és egy teljesen átrendeződött magyar társadalom áll.